

РІШЕННЯ ПРО НАПРАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОНТИНГЕНТУ ДО ІРАКУ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ

Анотація. У статті аналізуються особливості прийняття рішення про участь України в антиіракській коаліції 2003 р., направлення військових контингентів до Кувейту та Іраку, причини виведення контингентів, а також наслідки участі України в цій операції. Стверджується, що рішення про долучення України до коаліції проти Іраку відповідало тогочасним інтересам України. Україна відповідально виконала свої міжнародні зобов'язання протягом 2003-2005 рр. та підвищила рівень безпеки Іраку загалом та боєздатності іракської армії зокрема.

Ключові слова: антиіракська коаліція, військовий контингент, прийняття зовнішньополітичних рішень.

Abstract. The article examines peculiarities of making Ukraine's decision to join anti-Iraq coalition in 2003, sending troops to Kuwait and Iraq, reasons for withdrawal of the troops, and results of Ukraine's participation in this operation. It is argued that the decision to join the anti-Iraq coalition was in line with Ukraine's interests at that time. Ukraine fulfilled her obligations in 2003-2005 and, as a result, enhanced the level of security of Iraq in general, and strengthened the new Iraqi army in particular.

* кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Keywords: *anti-Iraq coalition, military contingent, foreign policy decision-making.*

Аннотація. *В статті аналізуються особливості прийняття рішення об участі України в антиіракській коаліції 2003 г., направлення військових контингентів в Кувейт і Ірак, причини вивода контингентів, а також наслідки участі України в цій операції. Підтверджується, що рішення про вступлення України в коаліцію проти Іраку відповідали тогочасним інтересам України. Україна відповідально виконала свої міжнародні зобов'язання в період 2003-2005 рр. і підвищила рівень безпеки Іраку в цілому і боєздатності іракської армії в частині.*

Ключові слова: *антиіракська коаліція, військовий контингент, прийняття зовнішньополітичних рішень.*

Постановка проблеми. Вторгнення США та Великої Британії до Іраку в березні 2003 р. стало непереривною подією сучасних міжнародних відносин. Антиіракська кампанія порівнювалася з операцією НАТО проти Югославії 1999 р., передусім через прагнення США та Великої Британії здійснити зміну політичного режиму в Іраку без належного узгодження в рамках ООН. Проте якщо операція НАТО в Югославії виправдовувалась концепцією „гуманітарної інтервенції”, спрямованої на захист албанського населення країни, то вторгнення в Ірак було превентивним заходом, тобто військовим нападом через підозри щодо можливого створення та гіпотетичного застосування Іраком зброї масового знищення.

Останні дослідження та публікації з проблематики. Дослідження питання участі України в антиіракській кампанії 2003-2005 рр. стало предметом дослідження ряду українських науковців, зокрема, О.Коппель, Д.Кушніра, Д.Серова, Г.Шелест, П.Черника.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми.

Направлення військового контингенту України до Іраку не на основі мандату Ради Безпеки ООН став переломним моментом зовнішньої політики України в період 2002-2003 рр. Потребує дослідження сам механізм аргументації цього рішення на рівні органів, що вповноважені приймати рішення в цій сфері, а саме: РНБОУ, Верховна Рада і Президент України. Також важливим є дослідити процес „виходу” України з Іраку та загальні результати участі в цій операції.

Цілі статті. У даній статті ставиться за мету проаналізувати механізм прийняття зовнішньополітичного рішення щодо долучення до антиіракської коаліції в 2003 р., направлення військових контингентів до Іраку, їх виведення, та наслідки участі України в цих процесах.

Основний зміст дослідження. Інтервенція проти Іраку в 2003 р. очікувалась як неминуча в рамках глобальної війни проти тероризму, яку США оголосили після терактів 11 вересня. Однак, на думку директора Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру (СІПРІ) Е.Бейлз, антиіракська кампанія відрізнялася від війни США проти талібів в Афганістані в 2001-2002 рр. тим, що, по-перше, очолювана США і Великою Британією коаліція фактично розпочала конфлікт замість того, щоб його зупинити. По-друге, очевидним був брак інституційного забезпечення (мандату) на початку операції. Нарешті, США та союзники по коаліції не мали наперед визначеної стратегії виходу з конфлікту [1].

Іракська кампанія внесла глибокий розкол між державами - союзниками по НАТО та між членами Ради Безпеки ООН. Франція, Росія та Китай виступили проти військових дій в Іраку, заблокувавши прийняття американських і британських проектів резолюцій РБ ООН, що санкціонували би силову операцію проти Іраку. Туреччина – член НАТО та безпосередній

сусід Іраку – не дозволила здійснити наземну частину операції через свою територію.

У цій суперечливій міжнародній ситуації Україна прийняла рішення про участь в антиіракській коаліції всупереч традиційній лінії української зовнішньої політики, тобто обрання нейтральної позиції з наголосом на необхідності врегулювання конфлікту мирним шляхом і в рамках ООН.

Формально факт участі в цій коаліції Україною, як і рядом інших європейських країн, заперечувався. Тим не менше, направлення контингенту радіаційного, хімічного та бактеріологічного (РХБ) захисту до Кувейту у березні 2003 р. та направлення військ до Іраку в серпні 2003 р. стали тими випадками в історії незалежної України, коли підрозділи українських Збройних Сил були відправлені до інших держав без відповідного мандату Ради Безпеки ООН, і такі дії України були в руслі політики США та суперечили підходам Росії, Франції та Німеччини щодо врегулювання іракського питання.

Унікальність рішення про направлення військ до Кувейту, а згодом і до Іраку, в українській зовнішній політиці підтверджується також і тим, що в науково-експертних дослідженнях формат участі в миротворчих операціях, схвалених мандатами міжнародних організацій, вважався єдино можливим для України: „формування під егідою ООН або ОБСЄ миротворчих сил із контингентів держав-членів для конкретного регіону є важливою передумовою кінцевого успіху операції, оскільки такі місії розглядаються сторонами конфлікту як вияв стурбованості всього міжнародного співтовариства, а не засіб досягнення вузько національних інтересів лише однієї держави або групи держав у регіоні” [5].

Офіційна позиція України з цього приводу була подібною: „проведення будь-яких миротворчих операцій має здійснюватися за неухильного

дотримання відповідних положень Статуту ООН”, - йшлося в Посланні Президента до парламенту в 2001 р. [25].

Аналіз внутрішнього та зовнішнього положення України наприкінці 2002 – на початку 2003 рр. свідчить про те, що перед президентом Л.Кучмою та керівництвом України загалом постав ряд викликів, які це керівництво намагалося розв’язати за допомогою прийняття суперечливого рішення про участь в антиіракській коаліції [13].

Міжнародна ізоляція становила для президента Л.Кучми суттєву загрозу також з точки зору перспектив міжнародного сприйняття його наміру реалізувати конституційну реформу в Україні. Як зазначає Т.Кузьо, запровадження конституційної реформи зачіпало життєві інтереси президента й передбачало реалізацію одного з наступних варіантів: а) збереження особистої влади, б) приведення до влади близького оточення, в) уникнення переслідування після закінчення президентських повноважень [12].

Готовність України відійти від традиційної позиції (врегулювання міжнародних конфліктів мирним шляхом та звернення до сили виключно за згодою Ради Безпеки ООН) простежується в коментарі начальника прес-служби МЗС України за результатами розгляду в Раді Безпеки 14 лютого 2003 р. звітів інспекторів ООН в Іраку. Коментар, що містив звичні тези про необхідність виконання Іраком резолюцій щодо роззброєння, продовження роботи інспекторів та про невичерпаність політико-дипломатичних засобів урегулювання кризи, закінчувався наступним чином: „Україна висловлює готовність зробити практичний внесок у зусилля євроатлантичних демократій, спрямованих на успішне врегулювання кризової ситуації і забезпечення міжнародної безпеки” [15]. У цій фразі простежується непряме свідчення готовності України надіслати контингент РХБ-захисту до Перської затоки за прикладом деяких центральноєвропейських країн, зокрема, Чехії. Потенційний практичний внесок України в коментарі не обумовлювався

необхідністю прийняття резолюцій Ради Безпеки ООН, на виконання яких могли бути спрямовані „зусилля євроатлантичних демократій”. Крім того, у коментарі не наголошувалося на тому, що „успішне врегулювання кризової ситуації” має бути мирним.

Таким чином, рішення РНБОУ від 20 лютого 2003 р. про направлення батальйону РХБ-захисту до однієї з країн Перської затоки було цілком виправданим з точки зору безпеки та репутації українського керівництва. Це був перший крок до налагодження відносин української влади з США.

Указ Президента від 6 березня 2003 р., який схвалював це рішення РНБОУ, приймався в умовах, коли ще достеменно не було відомо, куди саме буде направлено український контингент. Напередодні прийняття указу обговорювались варіанти направлення батальйону РХБ-захисту до Туреччини та Бахрейну [6]. Українська сторона не вела переговорів з будь-якою країною Близького та Середнього Сходу щодо даного питання. Усі питання вирішувалися в рамках відносин України зі США [4].

У той самий день, коли був виданий вищезгаданий указ, Україна отримала звернення Кувейту з проханням надіслати батальйон РХБ-захисту [4], однак, президент Л.Кучма, перебуваючи у Словаччині, у зв'язку з цим підкреслив, що „Україна не збирається брати участь у воєнній операції, ми тільки збираємося взяти участь у ліквідації наслідків, якщо, не дай Бог, буде застосовано бактеріологічну, хімічну або ядерну зброю, хоч ми самі не дуже в це віримо” [7]. Таким чином, президент проголосив межу дій України – участь у воєнній операції, на що Україна тоді не була готова погодитись. Крім цього, сумнів президента щодо застосування Іраком ЗМЗ підтверджує суперечливість рішення про направлення батальйону до Кувейту.

Формально-юридичною підставою розміщення українського батальйону в Кувейті стала угода між Україною та Кувейтом, укладена у формі обміну нотами 17 березня [21]. Згідно з угодою, український батальйон

у кількості 532 військовослужбовців (стаття 7) направлявся з метою захисту цивільного населення Кувейту в разі застосування ЗМЗ та участі у ліквідації наслідків можливого застосування цієї зброї на території Кувейту (ст. 2). Стаття 6 передбачала здійснення фінансування діяльності батальйону українською стороною; інше передбачалось окремими домовленостями, а виплата компенсаційних сум особовому складу також забезпечувалась українською стороною (ст. 15). Українсько-кувейтська угода укладалася терміном на 6 місяців, однак виведення батальйону могло здійснюватись у будь-який час на вимогу Кувейту або після подання повідомлення Україною кувейтській стороні (ст. 16). Таким чином, формально зберігався двосторонній характер українсько-кувейтських домовленостей. На основі угоди з Кувейтом та схвалення її українським парламентом президент Л.Кучма видав 18 березня 2003 р. указ, згідно з яким вже конкретний підрозділ Збройних Сил України направлявся до Кувейту [22].

Одразу після початку інтервенції США та Великої Британії проти Іраку (20 березня) Л.Кучма підписав указ, який мотивувався забезпеченням національної безпеки у зв'язку з війною в Перській затоці, однак містив положення про забезпечення українських інтересів в Іраку [23]. Так, останні два пункти статті 8 указу передбачали певні дії з відбудови Іраку та використанню його нафтового багатства. Йшлося про наступні інтереси України:

- 1) транспортування іракської та близькосхідної нафти до Європи нафтопровідною системою Одеса-Броди, в тому числі з використанням проекту Джейхан-Самсун, і можливість залучення західних інвесторів до реалізації цього проекту;
- 2) можлива участь України у післявоєнній відбудові економіки Іраку.

На той час не йшла мова про направлення військ до Іраку, тому перспективи, змальовані у 8 статті указу, мали ґрунтуватися лише на сприянні безпеці Кувейту. У той же час, у день прийняття указу міністр А.Зленко заявив про готовність України взяти активну участь на всіх етапах порядку денного світової спільноти, а саме: „запобігання гуманітарній катастрофі – стабілізація ситуації в Іраку – реформування Ради Безпеки ООН – зміцнення системи міжнародної безпеки” [14]. Направивши на той час контингент до Кувейту, Україна, тим самим, сприяла виконанню першого етапу цього порядку денного, запобігаючи гуманітарній катастрофі. Декларація готовності взяти участь у стабілізації в Іраку, на нашу думку, була непрямым свідченням заздалегідь обговорюваного серед політичного керівництва країни наміру про військову участь у повоєнній стабілізації Іраку.

Рішення про направлення контингенту в Ірак ґрунтується на відповідному указі президента від 2 червня, законі від 5 червня, яким це рішення президента схвалювалося, та наступному президентському указі від 30 липня 2003 р.

Введення в дію президентських указів про направлення військ потребувало схвалення Верховною Радою. Однак, напередодні іракської війни український парламент засуджував політику США щодо Іраку. 4 лютого 2003 р., засуджуючи наміри США та Великої Британії розпочати військові дії проти Іраку, Верховна Рада посилалася на висновки Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи №1316 від 30 січня 2003 р., у якій йдеться про відсутність доказів як наявності в Іраку ЗМЗ та засобів її доставки, так і зв'язку іракського режиму з міжнародними терористичними мережами. На цій підставі, а також зважаючи на негативне ставлення громадської думки стосовно одностороннього рішення про інтервенцію в Ірак, парламент наполягав на мирному виході з кризи та безумовному

дотриманню норм міжнародного права та рекомендував президенту, уряду та усім органам державної влади керуватися позицією, висловленою Верховною Радою [19]. У день початку військових дій проти іракської армії (20 березня) парламент прийняв заяву, в якій засудив агресію США та Великої Британії без відповідного рішення Ради Безпеки та до закінчення роботи інспекторської групи по Іраку. У своїй заяві парламент висловився за „негайне припинення військових дій підрозділів збройних сил США, Великобританії, інших країн на території Іраку та виведення всіх іноземних військових формувань з цієї країни, за невідкладне повернення під контроль ООН іракської проблеми та її вирішення мирним шляхом” [11].

Тим не менше, у той самий день парламент ратифікував українсько-кувейтську угоду [10]. Обґрунтовуючи необхідність схвалення рішення президента Верховною Радою, Секретар РНБОУ Є.Марчук визначив наступні інтереси України у зв'язку з відправкою контингенту до Іраку. По-перше, перспективи енергопостачання з Іраку. По-друге, співробітництво в інших галузях економіки, що мало принести значні вигоди українським підприємствам з огляду на зростання платоспроможності Іраку завдяки продажу нафти в умовах відсутності дії санкцій ООН. Деякі українські компанії працювали в Іраку до початку війни 2003 р., і продовження їхньої діяльності Є.Марчук поставив у залежність від рішення України про участь у стабілізаційних силах в Іраку. По-третє, передбачалась участь українських підприємств у повоєнній реконструкції Іраку, на що, за словами Є.Марчука, було виділено 5,2 млрд. дол. США. Крім цього, Секретар РНБОУ заявив, що на той час у близькосхідному регіоні не лише вирішувалась доля Іраку, там „формується нова система міжнародних відносин, яка визначатиме новий світовий уклад на найближчі десятиліття”, і українським парламентарям пропонувалося засвідчити рішучість України взяти активну участь у цьому процесі [2].

Таким чином, на основі аналізу голосування фракцій Верховної Ради за рішення щодо направлення військових підрозділів Збройних Сил України до Кувейту та Іраку можна констатувати зростання підтримки військової присутності України в близькосхідному регіоні з боку парламентських фракцій, інтереси яких були представлені у владі та представники яких мали великий або визначальний вплив на економічні та політичні процеси в Україні [2]. Роль опозиційних сил, які підтримали відповідні рішення, була вирішальною при прийнятті рішення про направлення батальйону РХБ-захисту до Кувейту, на основі чого можна припустити, що для частини опозиції було важливим продемонструвати підтримку з боку України очолюваній США і Великою Британією антиіракській коаліції і тим самим сприяти виходу України з міжнародної ізоляції, що склалася на кінець 2002 – початок 2003 рр.

Протягом 2003-2004 рр., тобто в період між введенням контингенту в Ірак та виборами президента в жовтні 2004 р., в Україні спостерігався певний парадокс ставлення політичних сил до питання про необхідність військової присутності України в Іраку. Як вже зазначалося, більша частина опозиційних сил з самого початку виступала проти направлення підрозділів Збройних Сил України до Іраку, вбачаючи в цьому розрахунок президента Л.Кучми на покращення свого сприйняття на Заході. Тому основна частина опозиції, що користувалася симпатіями Заходу, послідовно виступала за виведення українського контингенту. З іншого боку, сприйняття Заходу як цілісної спільноти у контексті подій в Іраку в 2003-2005 рр. не є цілком виправданим, оскільки існували протиріччя між США та Великою Британією, з одного боку, і Францією та Німеччиною, з іншого, у їхньому ставленні до врегулювання іракської проблеми напередодні вторгнення в березні 2003 р. та в подальшому врегулюванні ситуації в Іраку. Тобто, позиція опозиційних сил була більш прихильна до позиції Франції, Німеччини та Росії, натомість

керівництво України дотримувалось політики, що співпадала з планами США зі стабілізації в Іраку.

У серпні 2004 р., за 3 місяці до президентських виборів в Україні, Україну відвідав міністр оборони Д.Рамсфельд, який отримав запевнення від президента Л.Кучми в тому, що Україна продовжить брати участь у стабілізації ситуації в Іраку [8]. Хоча природним було очікувати того, що напередодні виборів в Україні керівництво держави оголосить про намір припинити участь у непопулярній серед населення України іракській кампанії.

Причини такої невідповідності, очевидно, полягають у наступному. По-перше, в інтересах українського керівництва напередодні виборів було заручитися підтримкою Сполучених Штатів, і продовження миротворчої діяльності України в Іраку могло слугувати цій меті.

По-друге, приїзд міністра оборони США до України не може свідчити про те, що участь України в стабілізаційних силах в Іраку мало для США стратегічне значення. Продовження функцій українського контингенту було тактичною перевагою для адміністрації Дж.Буша напередодні президентських виборів у США, оскільки для американського президента було важливим зберегти міжнародну коаліцію, сформовану напередодні та невдовзі після вторгнення в Ірак.

По-третє, з точки зору абсолютних показників, військова присутність України в Іраку була дуже незначною (в межах 1% від загальної кількості іноземних військ в Іраку). Це пояснює, чому США продовжували підтримувати опозиційного кандидата на виборах в Україні В.Ющенко, який одним з пунктів своєї передвиборної програми обрав виведення українського контингенту з Іраку. США були першою країною, яка не визнала як результати виборів в Україні 21 листопада 2004 р. так і поразку В.Ющенко [9]. Українська участь в іракській кампанії мала для США символічний

характер – як запорука того, що напередодні виборів у США керівництво України не заявить про вихід із коаліції.

Верховна Рада двічі приймала рішення про відкликання українського контингенту з Іраку. Перше було прийнято в умовах загострення політичної ситуації в Україні, пов'язаній з президентськими виборами 2004 року. 3 грудня 2004 р., у день, коли Верховний Суд України прийняв рішення про повторне голосування другого туру президентських виборів, український парламент прийняв постанову, в якій було вирішено звернутися до президента з пропозицією відкликати контингент у зв'язку з „різким загостренням ситуації в окупованому американо-британською коаліцією Іраку” [17]. Постанова також відмітила, що загострення ситуації призвело до безпосередньої участі українських миротворців у бойових діях, на що парламент не давав згоди.

11 січня 2005 р. Верховна Рада знову вирішила рекомендувати президенту відкликати український контингент з Іраку. Таке рішення було викликане тим, що протягом місяця з дня прийняття попередньої постанови Л.Кучма, все ще будучи чинним президентом України, не вживав будь-яких заходів для виконання парламентського рішення [3]. Крім цього, напередодні – 9 січня – загинули одразу 9 українських миротворців в Іраку. У новій постанові парламент визнав недоцільним перебування українського контингенту в Іраку у зв'язку із загостренням військово-політичної обстановки та наявністю жертв серед українських миротворців [18].

Прийняттю відповідного президентського указу передував візит до Іраку української делегації на чолі з Секретарем РНБОУ П.Порошенком 30-31 березня 2005 р. з метою проведення переговорів з іракським урядом та командуванням Багатонаціональних сил щодо виведення українських миротворців, а також довгострокового співробітництва з Іраком [20].

Указ президента був підписаний 13 квітня та складався з двох частин. Перша частина стосувалась безпосередньо відкликання українського контингенту, що мало бути завершено до кінця 2005 р. Друга частина указу вводила в дію рішення РНБОУ від 1 березня 2005 р. „Про заходи щодо виведення українського миротворчого контингенту з Республіки Ірак”. Указом передбачалося затвердження програми довгострокового співробітництва України з Іраком у наступних сферах:

- 1) участь українських підприємств у розробці іракських нафтових і газових родовищ;
- 2) опрацювання проектів транзиту іракських енергоносіїв до Європи через Україну, а також експорту електроенергії з України до Іраку;
- 3) сприяння українським компаніям в участі у відбудові Іраку;
- 4) сприяння експорту до Іраку продукції різних галузей української промисловості та організація постійної виставки українських товарів і послуг в Іраку;
- 5) підготовка в Україні цивільних і військових фахівців для Іраку [24].

Крім цього, указом передбачались деякі заходи, спрямовані на використання потенціалу співробітництва між регіонами України та Іраку. Зокрема, передбачалося започаткування постійного співробітництва між провінцією Васіт та однією з областей України, а також встановлення тривалих контактів з керівниками місцевих органів влади, політичними та релігійними лідерами провінції Васіт для розвитку українсько-іракського співробітництва на регіональному рівні.

Виведення військових підрозділів України здійснювалося протягом року, що принципово відрізнялося від підходу іспанських соціалістів, які, прийшовши до влади в березні 2004 р., терміново почали виконувати передвиборчу обіцянку щодо виведення іспанського контингенту з Іраку. Дії

українського керівництва щодо виведення військ, натомість, постійно узгоджувались з партнерами по коаліції – Польщею та США. Виведення військ було здійснено у кілька етапів протягом двох ротаций 2005 року, причому близько половини контингенту України було виведено протягом першої ротачії. Таке поступове виведення військ, за словами президента В.Ющенка, стало свідченням прогнозованості зовнішньополітичних дій України та відданості домовленостям з партнерами по коаліції [16].

Поступове виведення українських підрозділів було в повній мірі виправданим з точки зору інтересів України, оскільки виконання задачі виходу з Іраку протягом такого тривалого періоду уможливило використання факту присутності в Іраку з точки зору декларованих напередодні введення контингенту можливостей укладення вигідних контрактів на відбудову країни. Нарешті, поступове виведення військових підрозділів давало можливість підвищити міжнародний авторитет України та обернути негативні риси участі в іракській кампанії на позитивні. Поетапне виведення контингенту з Іраку сприяло поверненню Україні іміджу прогнозованого та надійного партнера.

Висновки. Таким чином, рішення про направлення українських миротворчих контингентів до Кувейту та Іраку в 2003 р. стали прецедентами в зовнішній політиці незалежної України, оскільки до цього Україна не брала участі в миротворчих заходах без відповідного мандату Ради Безпеки ООН. Утім, направлення військового підрозділу до Кувейту формально здійснювалося в рамках двосторонньої українсько-кувейтської угоди. Прийняття ж рішення про участь України в стабілізації в Іраку було здійснено всупереч міжнародному праву та національному законодавству.

Приєднання України до антиіракської коаліції шляхом направлення миротворчих контингентів до Кувейту (березень-серпень 2003 р.) та Іраку (серпень 2003 – грудень 2005 рр.) пояснюється намаганням вийти з

міжнародної ізоляції, в якій опинилася Україна наприкінці 2002 р., зокрема, через звинувачення з боку США в намірі президента Л.Кучми здійснити продаж озброєнь до Іраку в порушення санкцій ООН. Заходи українського керівництва та провладних сил у парламенті були підтримані значною частиною опозиції, що демонструє значення відносин зі Сполученими Штатами у зовнішній політиці України загалом та у її політиці щодо близькосхідних країн зокрема.

Одним з основних результатів діяльності українського контингенту в Іраку стала підготовка і сертифікація трьох батальйонів і командного персоналу нової іракської армії. Ці підрозділи стали першими самодостатніми підрозділами іракської армії, які отримали відповідну сертифікацію. Крім цього, українські військові інженери утилізували небезпечне озброєння, провели очищення будинків, шкіл та доріг від мін, а також вилучили велику кількість зброї у місцевого населення.

Список використаних джерел

1. Бейлз Е.Дж.К. Ірак: спадщина // СІПРІ 2004: Щорічник: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека. - К.: Заповіт, 2005. – С.17.
2. Верховна Рада України. Стенограма засідання від 05.06.2003 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – <http://www.rada.gov.ua/zakon/skl4/3session/STENOGR/DOC/55.DOC>.
3. Верховна Рада України. Стенограма засідання від 11.01.2005 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 16.01.05. – <http://www.rada.gov.ua/zakon/skl4/6session/STENOGR/DOC/60.DOC>.
4. Верховна Рада України. Стенограма засідання від 20.03.2003 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – <http://www.rada.gov.ua/zakon/skl4/3session/STENOGR/DOC/23.doc>.

5. Воєнна безпека України на межі тисячоліть. – К.: Стилос, 2002. – С.361-362.
6. День. – 05.03.2003.
7. День. – 12.03.2003.
8. День. – 14.08.2004.
9. День. – 26.11.2004.
10. Закон України від 20.03.2003 “Про ратифікацію Угоди (у формі обміну листами) між Україною та Державою Кувейт про надання допомоги 19-м окремим батальйоном радіаційного, хімічного та біологічного захисту Збройних Сил України в захисті цивільного населення Держави Кувейт від наслідків можливого застосування зброї масового ураження та у ліквідації можливих наслідків застосування зброї масового ураження на території Держави Кувейт“ // Електронна база „Законодавство України” на веб-сайті Верховної Ради України. – <http://zakon.rada.gov.ua/>.
11. Заява Верховної Ради України від 20.03.2003 „У зв'язку з агресією США та Великобританії проти Іраку” // Електронна база „Законодавство України” на веб-сайті Верховної Ради України. – <http://zakon.rada.gov.ua/>.
12. Kuzio T. The fear that drives him // Transitions Online. – 02.10.2003. – <http://www.tol.cz>.
13. Кушнір Д., Петюр Р. Участь України в антитерористичній коаліції в Іраку // Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: Монографія / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки; Відп. редактор Б.О. Парахонський. – К.: ПЦ „Фоліант”, 2008. – С.405-413.
14. Міністерство закордонних справ України. Заява для преси Міністра закордонних справ України А.М.Зленка з приводу подій в Іраку. – 21.03.2003. - <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/3678.htm>.

15. Міністерство закордонних справ України. Коментар Начальника Прес-служби МЗС України щодо результатів розгляду звіту інспекторів ООН під час засідання РБ ООН 14 лютого 2003 року. – 15.02.2003. - <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/3675.htm>.
16. Народна армія. – 18.01.2006.
17. Постанова Верховної Ради України №2217-IV від 03.12.2004 „Про відкликання миротворчого контингенту України, направленою для участі у міжнародній миротворчій операції в Республіці Ірак” // Електронна база „Законодавство України” на веб-сайті Верховної Ради України. – <http://zakon.rada.gov.ua/>.
18. Постанова Верховної Ради України №2314-IV від 11.01.2005 „Про відкликання миротворчого контингенту України з Республіки Ірак” // Відомості Верховної Ради. – 2005. - №6. - С.148.
19. Постанова Верховної Ради України „З приводу загрози війни проти Іраку” // Відомості Верховної Ради. – 2003. - №15. - С.115.
20. Розпорядження Президента України „Про делегацію України на переговори з Урядом Республіки Ірак та командуванням Багатонаціональних сил в Іраку щодо виведення українського миротворчого контингенту з Республіки Ірак та довгострокового співробітництва в економічній, воєнній і військово-технічній сферах” №899/2005-рп від 29.03.2005 // Електронна база „Законодавство України” на сайті Верховної Ради України. – <http://zakon.rada.gov.ua>.
21. Угода між Україною та Державою Кувейт „Про надання допомоги 19-м окремим батальйоном радіаційного, хімічного та біологічного захисту Збройних Сил України в захисті цивільного населення Держави Кувейт від наслідків можливого застосування зброї масового ураження та у ліквідації можливих наслідків застосування зброї масового ураження на території Держави Кувейт”, укладена у формі обміну нотами 17 березня

2003 р. // Електронна база „Законодавство України” на веб-сайті Верховної Ради України. – <http://zakon.rada.gov.ua/>.

22. Указ Президента України №227/2003 від 18.03.2003 „Про направлення 19го окремого батальйону радіаційного, хімічного та біологічного захисту Збройних Сил України до Держави Кувейт для надання допомоги в захисті цивільного населення цієї держави від наслідків можливого застосування зброї масового ураження та у ліквідації можливих наслідків застосування зброї масового ураження на території Держави Кувейт” // Електронна база „Законодавство України” на веб-сайті Верховної Ради України. – <http://zakon.rada.gov.ua/>.

23. Указ Президента України №250/2003 від 21.03.2003 „Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2003 року «Про забезпечення національної безпеки України у зв'язку з можливим розгортанням воєнних дій в регіоні Перської затоки і Близького Сходу»” // Електронна база „Законодавство України” на веб-сайті Верховної Ради України. – <http://zakon.rada.gov.ua/>.

24. Указ Президента України №633/2005 від 13.04.2005 „Про заходи щодо виведення українського миротворчого контингенту з Республіки Ірак” // Електронна база „Законодавство України” на веб-сайті Верховної Ради України. – <http://zakon.rada.gov.ua/>.

25. Україна. Президент. Послання Президента України до Верховної Ради України „Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році”. – Офіц. вид. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2001. – С.150.